

З вышынi нацыянальных прыярытэтаў

Людміла Сiнькова, *Памiж тэкстам i дыскурсам: беларуская лiтаратура XX–XXI стст. Гiсторыя, кампаратывiстыка i крытыка*, Мiнск 2013, сс. 296

Беларускае лiтаратуразнаўства фармальна пачынаецца 1922 годам – годам узiкнення Інстытуту беларускай культуры (Інбелкульт), які праз сем гадоў набывае статус БАН (Беларуская Акадэмія Навук, 1929–1936), а затым пераiмяноўваецца ў Акадэмію Навук БССР, каб ад 1991 называцца, як прадаўжальніца папярэдніх структур, Нацыянальнай Акадэміяй Навук Беларусі (НАН Беларусі).

НАН Беларусі ад пачатку сваёй гiсторыi займалася ў роўнай ступенi як грамадскiмi, так i прыродазнаўчымi праблемамі даследавання. Паступова арганiзацыйна разгалiноўваючыся на шматлiкiя установы, аддзяленнi, iнстытуты, секцыi, камiсiі i падкамiсiі, яна станавiлася самым буйным навуковым цэнтрам Беларусі. Як сведчаць дакументы, ужо ў 1926 годзе ў Інбелкульце працавала 77 правадзейных членаў, 69 членаў-супрацоўнікаў i 60 членаў-карэспандэнтаў, а ў яго дзейнасцi ўдзельнiчала каля 200 супрацоўнікаў ВНУ. У 1941 годзе ў АН БССР было ўжо больш за 600 супрацоўнікаў, у тым лiку 27 акадэмікаў i 23 члены-карэспандэнты. А ў 1991 – 55 акадэмікаў i 96 членаў-карэспандэнтаў i звыш 6 тысяч навуковых супрацоўнікаў. Такiм чынам, гэты буйны навуковы цэнтр аб'ядноўваў сваёй структурай i кадрамi, а значыць i пастановамi дзяржаўнага характару ўвесь навуковы патэнцыял рэспублiкi i каардынаваў даследаванні ўсiх устаноў у галiне прыродазнаўчых i грамадскiх навук.

З гэтай вялiкай армii беларускiх вучоных на працягу амаль ужо ста гадоў толькi параўнаўча невялiкi адсотак займаўся грамадскiмi навукамі, а яшчэ менш гуманiтарнымi ў вузкiм сэнсе слова i зусiм мала, што само сабою разумеецца, лiтаратуразнаўствам – той рэдкай спецыяльнасцю, якая патрабуе спалучэння ў адзiнстве дзвюх роўнавялiкiх разнавіднасцей духоўнай дзейнасцi чалавека: навуковай метадалогiі i творчай iнтуiцыi. Такi колькасны стан рэчаў быў тады i застаецца надалей нармальным i заканамерным.

Вiдаць, гiстарычна-сацыяльнай i грамадска-культуровай заканамернасцю з'яўляецца i той факт, што доўгi час (20–40 гады XX ст.) беларускае лiтаратуразнаўства было выключна, або амаль выключна, маскулiнным. На-

роджаныя ў даваенны перыяд, скажам, Любоў Фіглоўская (1908–1979), Марына Барсток (1916–1994), Эсфір Гурэвіч (1921), Валянціна Гапава (1923–2003), Эльвіра Мартынава (1923), Ніна Ватацы (1908–1997) – літаратурны бібліёграф ды архівіст, праявілі сябе толькі ў 50–70 гадах. Пры тым чыста навуковая прафесіяналізацыя, мераная навуковымі ступенямі, тытуламі і пасадамі, а значыць і значным літаратуразнаўчым капіталам, мела для некаторых з тых першых, як і для многіх пазнейшых, малодшых, вяла-цякучы характар. Прычыны затрымкі навуковага росту былі ў многіх выпадках асабіста-суб’ектыўнымі і яны аднолькава датычылі і мужчын. Але для жанчын была і прычына “маскуліннай крэпасці”, якую не так лёгка давалася ім разбурыць. Так, напрыклад, найбольш, здаецца, заслужаная ў навуковым свеце ў свой час Эсфір Гурэвіч кандыдацкую дысертацыю абараніла ў 1953 годзе, але доктарскую ў Інстытуце літаратуры АН БССР яна змагла абараніць толькі праз дваццаць гадоў, у 1972. Цікава адзначыць, што з той самай “маскуліннай” прычыны, другой жанчыне ў тым жа Інстытуце літаратуры дазваляць абараніць доктарскую дысертацыю толькі праз дваццаць шэсць гадоў пасля абароны Э. Гурэвіч (Галіна Тварановіч, 1998).

Пра досыць марудны працэс выраўнівання, ва ўсіх ВДУ, мужчынскага і жаночага патэнцыялаў у беларускай навуцы аб літаратуры можа сведчыць колькасны ўдзел адных і другіх у выданнях гісторыі беларускай літаратуры на працягу другой паловы ХХ і пачатку ХХІ стагоддзяў, тых выданняў, якія з дэфініцыі павінны лічыцца заканадаўча-фундаментальнымі распрацоўкамі, абагульняючымі працамі і ў сааўтарства якіх запрашаюцца найбольш аўтарытэтныя і вопытныя вучоныя. Дык вось, прапорцыі аўтараў (мужчын-жанчын) тут маюць наступныя суадносіны: 1. “Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры”, Мінск 1956 – 9:1; 2. “Гісторыя беларускай савецкай літаратуры”, т. 1–2, Мінск 1965–1966 – 11:2; 3. “Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры”, т. 1–2, Мінск 1968–1969 – 19:3; 4. “История белорусской советской литературы”, Минск 1977 – 13:4; 5. “Гісторыя беларускай літаратуры. У чатырох тамах”, Мінск 1999–2003 – 27–26. А ў апошнім дзесяцігоддзі (2003–2013) у Беларусі, падобна як і ў Польшчы, літаратуразнаўства амаль цалкам перайшло пад жаночую юрысдыкцыю і сталася заняткам феміністычным. Можа таму, што і новыя літаратурныя тэксты нараджаюць сваіх праз меру руслівых інтэрпрэтатараў-рэцэптараў. Што з гэтакага сфемінізавання атрымаецца, пакажа час.

Хоць, як думаецца, маскуліннасць беларускага літаратуразнаўства застаецца неаспрэчным модусам і сёння – як глыбіннае адлюстраванне базавай, патрыярхальнай сістэмы каардынат у грамадскім, сацыяльным і культуровым жыцці беларусаў. І хоць у шэрагах выдатных вучоных-філолагаў зараз жанчын значна больш, чым калі, але і яны сваімі даследчымі працамі падтрымліваюць зададзены ад сівых вякоў маскулінны вобраз свету, вобраз і ролю чалавека ў ім, канцэпцыю асобы ў грамадстве, тып геройства і наогул любую шкалу каштоўнасцей.

Прафесар Людміла Сінькова належыць да пятай-шостага жаночай генерацыі беларускіх вучоных філолагаў-літаратуразнаўцаў. Яе кніга “Паміж тэкстам і дыскурсам...” – гэта насамрэч вялікае падвядзенне вынікаў сваёй пра-

цы за апошнія 10–12 гадоў ды спроба асэнсавання – з перспектывы навейшага часу – глыбінных працэсаў у нацыянальным літаратурным і культурова-гістарычным жыцці, якія адбыліся на працягу апошніх 50 – 60-ці гадоў і прадаўжаюць у змененых формах здзяйснення. Кампазіцыйна кніга складаецца з сямі раздзелаў: I. *Беларуская літаратура ў параўнальным вывучэнні*. II. *Літаратурныя кантакты, рэцэнцыя, тыпалогія*. III. *Літаратура на беларуска-польскім памежжы і за акіянам*. IV. *З плёну метраполіі*. V. *Беларуская літаратура ў ацэнках даследчыкаў*. VI. *Згадкі і гутаркі*. VII. *Крытыка*. Як відаць, зместам яна ахоплівае шырокі дыяпазон тэматычна-нацыянальных і гістарычна-тэарэтычных праблем. Па сваіх канструктыўных пасылках і асноўных палажэннях кніга бачыцца цэласным кантэкстуальна-тыпалагічным даследаваннем, у якім выразна дэманструецца пільная патрэба абароны свайго перад “сваімі ж”, абарона класічна-акадэмічнага літаратурна-знаўства, яго беларускага шляху, яго беларускай ідэі, урэшце беларускага менталітэту – у чарговы крызісны перыяд адраджэння, перыяд тэктанічнага зруху ў нацыянальным каноне, у час гвалтоўнай трансфармацыі старой сістэмы ў іншую, з яе новымі метадалагічнымі складанасцямі, ідэйнымі супярэчнасцямі і канфліктамі прагматычных інтарэсаў розных групавак, школ і цэнтраў, з іх лёгкай гатоўнасцю пераносіць у родную прастору чужыя канцэпцыі і псеўдафіласофскія канструкты.

Прафесар Л. Сінькова выказвае асноўную прычыну болю і сваёй занепакоенасці агрэсіўнай дзейнасцю тых, каго яна называе “маргінальнай беларушчынай”. Менавіта паперадзе літаратурнага працэсу бягуць яны, як піша даследчыца, тэарэтыкі з кліпавым мысленнем, якія не чытаюць спадчыны, не ведаюць і не любяць яе, але якія, выкарыстоўваючы ў Беларусі новую палітычна-грамадскую і культурна-літаратурную сітуацыю імкнуцца перааказіраваць мастацкую літаратуру, прапагандуюць катэгарычна, бесцырымонна і цынічна (“няма культуры”, “няма нацыі”, “спячая свядомасць”, “рушыць па-за беларушчыну” і гд.) – ідэю адмаўлення ад нацыянальных яе задач, зняцця з яе выхаваўчых, дыдактычных, асветніцкіх, патрыятычных і іншых функцый нацыянальнага значэння – каб літаратура сталася толькі з’явай гульні, аднахвіліннага штукарства, каб – такім чынам – выбіць з рук аслабелай нацыі яе духоўнае аружжа, якім яна выдатна карысталася спакон вякоў, ствараючы сваю непаўторную самаідэнтычнасць.

Акрамя гэтых нібыта авангардных беларускіх “пацешнікаў”, “гульцоў”, якім абрыдла нацыянальнае, самазваных стражнікаў уяўнай “еўрапейскасці”, “агульначалавечых”, “глабальных” каштоўнасцей, пры дапамозе якіх яны, па сутнасці, размываюць, разбураюць кананізаваную літаратурную прастору, хоць жывуць яе коштам, на ёй паразітуюць, і якіх праф. Сінькова ацэньвае, як інтэлектуалаў-самаедаў – у сваёй кнізе яна ўваходзіць у спрэчку з больш сур’ёзнымі апанентамі. Аб’ектам жа палемікі стаецца пытанне модусу існавання ўсёй беларускай культуры, пытанне анталагічнага характару літаратуры, пытанне не столькі ўжо літаратурна-гістарычнага парадку, колькі філасофіі гісторыі. Як вядома, у супрацьстаўленні так званай “маскоўскай школе”, якая прытрымліваецца тэзіса, што ёсць літаратуры, як руская, народжаная аднойчы і назаўсёды, і што ў яе развіцці закладзена яе ж норма, а значыць, увесь яе

шлях аднолькава нармальны, у другой палове XX стагоддзя ўзнікла канцэпцыя Гачава-Каваленкі, школа “перманентнага адраджэння”, “перарывістага шляху”: развіццё беларускай літаратуры мае на ўвазе этапы “паскоранасці” развіцця, перыяды адмаўлення ад тых сваіх традыцый, што перапыняліся-перарываліся-перайначваліся іншакультурнымі чыннікамі.

У адрозненне ад “маскоўскай школы”, канцэпцыю “паскоранага развіцця” Каваленкі, асноўнага аўтара гэтай ідэі, назавем “беларускай школай”. Несумненна, на новым гістарычным вітку развіцця айчынай літаратуры “беларуская школа” шматлікія літаратурна-тэарэтычныя праблемы канцэптуальна ўпарадкоўвала, сістэматызавала і асэнсоўвала – і свае высновы ці не ўзвзяла ў ранг заканамернасці. Аднак, паколькі ўсялякія канцэпцыі ў грамадскіх навукках у значнай меры ўмоўныя, а не абсалютныя, то “беларуская школа” тут жа не магла не стацца генератарам новых ідэй, якіх яна або не прадбачвала, або якія, ужо прысутныя, дзейсныя ў гісторыка-літаратурным працэсе, яна перасунула на перыферыю сваіх даследчыцкіх інтарэсаў. Асабліва гэта датычыць такіх кардынальных для навейшай гісторыі беларускай літаратуры паняццяў, як “гетэрагенная (полілінгвістычная) беларуская літаратура” і беларуская літаратура па азначэнні (не тоеся гетэрагеннай, а свядома беларуская: напісаная беларусам на Беларусі і па-беларуску). Праф. Л. Сінькова не без падстаў лічыць, што маркіраваная цяпер як беларуская гетэрагенная пісьмовасць ВКЛ ці Рэчы Паспалітай у значнай ступені расхістае ўсякую цяперашнюю нацыянальную ідэнтычнасць, дэвальвіруе яе, міфалагізуе гісторыю нацыянальнай літаратуры і па вялікім рахунку падводзіць да высновы, што генетычная рыса беларускай літаратуры – гэта яе гетэрагеннасць, полікультурнасць, а такім чынам значыць, што беларусы могуць абыходзіцца без феномену нацыі, без нацыянальна арыентаванай літаратуры і культуры. І мовы!

Гэтакія балючыя высновы як бы несумненныя, слухныя. Аднак па законах дыялектычнага мыслення ўзнікаюць сустрэчныя пытанні: а ці сама канцэпцыя “перманентнага адраджэння”, “перарывістага шляху”, “паскоранага развіцця” імпліцытна не ўтрымлівае ў сабе чарговага “заяпаду”, ці не рыхтуе, ці не прадказвае яна гэтага “заяпаду” сваёй каўзальнасцю, чым была б жа нівеліравана дыхатомія “чыста” свайго і “не чыста” свайго. Ды наогул, ці з “паскоранасці развіцця” толькі такія застаецца рабіць нам высновы? І ці сама “беларуская школа” правільна зразумета ў сваіх ідэйных ды часава-гістарычных парадыхмах? Ці датычыць гэта канцэпцыя толькі беларускай ці таксама – усіх усходнеславянскіх літаратур?

Як бачым, кніга “Паміж тэкстам і дыскурсам...” з’яўляецца своеасаблівай прапедэўтыкай у навейшае акадэмічнае беларускае літаратуразнаўства. І вялікая яе каштоўнасць заключаецца найперш не ў палымнай аўтарскай пазіцыі, не ў сімпатых ці антыпатых выдатнай даследчыцы, ацэнках і разуменні ёю тых ці іншых фактаў і з’яў, але ў таленавітай і выразнай пастаноўцы глыбінных філасофскіх праблем і шэрагу літаратуразнаўчых пытанняў, якія, застаючыся пытаннямі-арыенцірамі без гатовага адказу, падказак і развязака, і ствараюць асноўны каркас адкрытага і дыскусійна-жывога гісторыка-літаратурнага поля.

Варта падкрэсліць, што навуковае, аналітычна-сінтэзуючае мысленне праф. Л. Сіньковай перасякаецца, як здаецца, з канцэпцыямі Інбелкульту і сходзіцца больш, чым у адным пункце: даследчыца, што асабліва важна зараз, бачыць цесную павязь і сувязь гісторыі народа з бягучым літаратурным працэсам, бачыць, што мастацкая літаратура аказвае вызначальнае ўздзеянне на духоўную атмасферу сучаснага грамадства. Бачыць, што задачы чыста літаратурна-эстэтычнага парадку былі падпарадкаваныя і павінны заставацца надалей падпарадкаванымі задачам нацыянальным, а гісторычна-тэарэтычныя аналізы таксама павінны працаваць на філасофію нацыянальнай гісторыі.

Сто гадоў таму назад, у 1913 годзе, на старонках “Нашай Нівы” разгарнулася дыскусія аб ракурсе беларускай паэзіі, аб асаблівасцях нацыянальнага характару. Кніга Л. Сіньковай, пазначаная датай 2013 года, бачыцца мне па сваім палемічным пафасе прадаўжэннем той дыскусіі, такім жа, як і тады, запрашэннем да размовы пра шматлікія тэмы і праблемы беларускага літаратуразнаўства. Гэтым разам мадэратарам дыскусіі выступае жанчына, вопытны літаратуразнаўца.

*Ян Чыквін
Беласток*